

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal
ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710
Aralık / December 2023, 21: 210-237

Dîvân'ı Bağlamında Usûlî'nin Ayrılığa Yaklaşımı

Sıtkı Nazik

Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı
Associate Professor, Amasya University, Faculty of Theology,
Department of Turkish Islamic Literatures
Amasya, Türkiye
s.nazik@amasya.edu.tr
orcid.org/0000-0001-5964-5039

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22 Temmuz/ July 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 22 Eylül/ September 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı/ Issue: 21 Sayfa /Page: 210-237.

Atıf / Cite as: Nazik, Sıtkı. "Dîvân'ı Bağlamında Usûlî'nin Ayrılığa Yaklaşımı [Usulî's Approach to Separation in the Context of His Divan]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 21 (December 2023): 210-237.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1331350>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>

Usulî's Approach to Separation in the Context of His Divan

Abstract

Separation, which appears as the eternal destiny of human beings, has been name of our departure from divine beloved and realm of unity and our fall into this world. The commemoration of man's incompleteness, the desire of our hearts, which is scorched with the longing to be complete and complete, has been the somewhat acrid taste of the emotion left in our minds by this lack. From this perspective, separation, which is located in the center of human life, has always kept their place on the agenda of poets as well. Poets directly or indirectly mentioned the subject of separation in their poems. Of course, classical Turkish poets have also frequently included this subject, and they have tried to reveal the sadness and sorrow of being separated from both the beloved of divinely and metaphorically/humanly with emotional expressions. Naturally, it has been determined that Usûlî wrote this state as well, which is a sign of deprivation, in his poems in a striking and lyrical way.

Usuli, one of the prominent Balkan poets born in Vardar Yenicesi, turned to Sufism by affiliating himself with Ibrahim Gülşeni. After spending some time in Egypt, he returned to his homeland, where he endeavored to spread the Gülşeni order. Sufism had a profound influence on shaping the poet's persona and defining his identity as a poet. Usuli, who molded the world of poetry around his beliefs and worldview, holds an important place among poets who follow the Nesimi-Fuzuli tradition. He is a mystic poet who successfully combines poetry and message, often elevating his thoughts to the emotional plane, adhering to the aesthetic taste of classical Turkish literature.

Usûlî has works called "Divan", "Manzum Hadith Translation", "Mi'râciyye" and "Yenice Şehrengiz". His most famous work is Divan. Even some copies of this work also contain poet's other works. Indeed, in "Usuli Divan", prepared by Mustafa Isen and we used as a reference in our own study, his poems in the "Divan", as well as "Mi'râciyye" and "Yenice Şehrengizi" are included. Usulis literary legacy is a testament to his significant contribution to both Sufism and classical Turkish literature.

When examining the poet's "Divan", it has been found that the Turkish-origin word separation and related words and derivatives from both Arabic and Persian

sources are mentioned approximately 88 times. A table has been created indicating in which poems and couplets/stanzas all words related to separation are located. Additionally, tables have been constructed to illustrate the reflections of separation on Usuli and which verb-based words are used to express it, with their respective frequencies determined. Also, it has been seen that the poet has ghazals on the subject of separation. Especially his ghazal with the redif "ayrılık/separation" is noteworthy in this sense. In fact, in the 63rd sequence of "Divan", poet has touched upon various aspects of separation. Furthermore, it is evident that poet tends to focus more on the beloved or the being in the beloved's position when addressing the topic of separation. He gives little attention to expressions related to leaving his homeland where he was born and raised or the life of exile. However, he occasionally alludes to humanity's departure from the primary homeland of the unity realm and being sent into the exile of the world. Above all, Usuli emphasizes that separation is inevitable, unbearable, destructive, burning like hellfire, an endless and exhausting ordeal, a disruptor of the lover's peace, almost akin to the fate written on the lover's forehead. Therefore, it is aimed to carry out this study, considering that it will be useful, to introduce poet from this aspect. The poems selected in this study, which was created by making use of statistical data, were collected under the titles they are related to and explained with the annotation method based on meaning. The study is limited to "Usuli Divan".

In this study, which was carried out in line with the poetry samples taken from "Divan", it was seen that poet's approach to separation was largely shaped in the context of classical poetry tradition. However, it has been concluded that poet has almost assimilated the separation with the influence of this tradition and the world of emotion and has dealt with it in his poems in his own way.

Keywords: Classical Turkish poetry, Usuli, Divan, Lover, Separation

Dîvân'ı Bağlamında Usûlî'nin Ayrılığa Yaklaşımı

Öz

İnsanoğlunun ezeli yazgısı olarak karşımıza çıkan ayrılık, başta ilâhî sevgiliden ve vahdet âleminden kopmak suretiyle bu dünya gurbetine düşüşümüzün adı olmuştur. İnsanın hep yarım kalmışlığının yâdı, tam olma ve tamamlanma özlemiyle kavru lan gönlümüzün muradı, bu eksikliğin dimağımızda bıraktığı

duygunun kekremsi tadı olmuştur. Bu bakımdan insan hayatının merkezinde konumlanan ayrılık, şairlerin de daima gündemindeki yerini korumuştur. Şairler, doğrudan veya dolaylı olarak ayrılık konusuna şiirlerinde değinmişlerdir. Hâliyle klasik Türk şairleri de bu konuya sıkça yer vermişler, gerek ilâhî gerekse mecazi ve beşerî sevgiliden ayrı kalmışlığın hüznünü ve kederini duygu yüklü ifadelerle ortaya koymaya çalışmışlardır. Doğal olarak bir mahrumiyetin göstergesi olan bu hâli Usûlî'nin de şiirlerinde çarpıcı ve lirik anlatımlarla dolu bir şekilde işlediği tespit edilmiştir.

Vardar Yenicesinde doğmuş önemli Balkan şairlerimizden biri olan Usûlî, İbrahim Gülşenî'ye bağlanmak suretiyle tasavvufa yönelmiştir. Mısır'da bir süre kaldıktan sonra tekrar vatanına dönmüş, burada Gülşenîliği yaymaya çalışmıştır. 1538 yılında vefat eden şairin şahsiyetinin şekillenmesinde ve şairliğinin belirginleşmesinde tasavvuf son derece etkili olmuştur. Şiir dünyasını inancı ve hayat görüşü etrafında şekillendiren Usûlî, bu yönleriyle Nesîmî-Fuzûlî çizgisini takip eden şairler arasında önemli bir yere sahiptir. O, klasik Türk edebiyatının estetik zevkine bağlı, özellikle bazı şiirlerinde düşüncelerini duygu planına yükselterek şiirle mesajı bir araya getirmeyi başarmış mutasavvıf şairlerden biridir.

“Divan”, “Manzum Hadis Tercümesi”, “Mi'râciyye” ve “Yenice Şehrengîzi” adlı eserleri olan Usûlî'nin en meşhur eseri Divan'ıdır. Hatta bu eserin bazı nüshalarında şairin diğer eserlerinin de bulunduğu rastlanmıştır. Nitekim Mustafa İsen tarafından hazırlanan ve kendi çalışmamızda da başvuru kaynağı olarak yararlandığımız “Usûlî Dîvânı”nda şairin hem bizzat “Divan”ına ait şiirlere hem de “Mi'râciyye” ve “Yenice Şehrengîzi”ne yer verilmiştir.

Şairin “Divan”ı incelendiğinde Türkçe kökenli bir kelime olan “ayrılık” ve bununla ilgili gerek Arapça gerekse Farsça kökenli kelime ve türevlerinin aşağı yukarı 88 defa geçtiği bilgisine ulaşılmıştır. Ayrılık ve buna dair bütün isim soylu kelimelerin hangi şiir ve beyitte/bendde yer aldığına yönelik tablo oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra ayrılığın Usûlî üzerindeki yansımaları ve hangi fiil soylu kelimelerle bunu ifade ettiğine dair tablolar hazırlanmış, bunların da sayı olarak tespiti yapılmıştır. Üstelik şairin bizzat ayrılık konusunu işlediği gazellerinin olduğu görülmüştür. Özellikle “ayrılık” redifli gazeli bu anlamda kayda değerdir. Nitekim “Divan”ın 63. sırasındaki gazelinde şair, ayrılığın çeşitli

yönlerine işaret etmiştir. Öte yandan şairin ayrılık konusunda daha ziyade sevgili veya sevgili konumundaki varlık üzerine yoğunlaştığı, doğup büyüdüğü memleketinden ayrı kalmaya veya gurbet hayatına dair ifadelere çok az yer verdiği görülmüştür. Bununla birlikte insanoğlunun asli vatanı olan vahdet âleminden uzaklaştırılıp dünya gurbetine gönderilişine zaman zaman atıf yapmıştır. Her şeyin ötesinde Usûlî, ayrılığın kaçınılmaz, katlanılmaz, helâk edici, cehennem misali yakıcı, bitmez tükenmez bir çile, âşğın rahatını kaçıran, âdeta âşğın alinyazısı gibi yönlerinin olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla şairi bu yönüyle tanıtmanın faydalı olacağı düşünülerek böyle bir çalışmanın yapılması amaçlanmıştır. İstatistiki verilerden de yararlanılarak oluşturulan bu çalışmada seçilen şiirler, ilgili oldukları konu başlıkları altında toplanarak anlama dayalı şerh yöntemiyle açıklanmıştır. Çalışma, "Usûlî Divanı"yla sınırlı tutulmuştur.

"Divan"dan alınan şiir örnekleri doğrultusunda yapılan bu çalışmada, şairin ayrılığa yaklaşımının büyük oranda klasik şiir geleneği bağlamında şekillendiği görülmüştür. Bununla birlikte gerek şairin dâhil olduğu bu geleneğin gerekse duygu dünyasının etkisiyle ayrılığı âdeta özümsemiği ve kendi usulünce şiirlerinde ele aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, Usûlî, Divan, Sevgili, Ayrılık

Giriş

Ayrılık, yanı başımızda olmasını istediğimiz birinden yahut bir şeyden uzak düşme, mahrum kalma durumudur. Genelde olumsuz anlamlar yüklediğimiz ayrılık, bir an önce son bulmasını, giderilmesini arzuladığımız bir tür mahrumiyettir. Bu mahrumiyetin yansımalarını edebiyatımızda da görmek mümkündür. Gerek halk edebiyatı gerekse klasik Türk edebiyatında ayrılık, önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur.

Klasik Türk edebiyatı ürünleri arasında ayrılık kavramı bir edebî malzeme olarak kullanılmıştır. Başlıca konusu aşk olan bu edebiyatın temsilcileri ayrılık ve onun çağrışımlarından yararlanarak şiirler yazmışlar, "firâk, fûrkat, hasret" gibi kelimeleri redif olarak kullanmışlardır (Tavukçu, 2020: 118). Bunun yanı sıra klasik edebiyatta "hicr, hicrân, cüdâ, cüdâyî" gibi kavramlarla da ifade edilen ayrılık, çeşitli

nazım şekilleriyle yazılan şiirlerde birçok şair tarafından işlenen önemli temalardan biri olmuştur (Sungurhan, 2020: 171). Hatta ayrılık konusunu işleyen eserler, “Firâk, Firâk-nâme, Firâkiyye, Fûrkat-nâme, Fûrkat-nümâ, Gurbet-nâme, Hecr-nâme, Hicret, Hicret-nâme” (Tavukçu, 2020: 117) gibi isimlerle anılmış, böylece bir konu türü ortaya çıkmıştır.

Tasavvuf ve edebiyatta çokça üzerinde durulan ayrılık, asli vatan yahut vahdet âlemi dediğimiz ilâhî birlik âleminden kopuşu ifade etmede kullanılmıştır. Nitekim tasavvufta ruhların vücûd-ı mutlakdan ayrılıp asıl vatanından bu âleme gelmesi, bir bakıma gurbete düşmesi ayrılıktır (Derdiyok, 2020: 222). Bu itibarla ayrılık, vahdet deryasından bir damla misali koparak kesret dünyasına atılmanın adı olmuştur. Bundan ötürü elest bezminde ruh/zürriyet hâlinde bir derece ayrılığa duçar olan kulun, ilâhî cemali görmesiyle Rabbine olan muhabbeti başlamış, böylece ayrılıkla birlikte aşk vuku bulmuştur. Bu bakımdan ayrılık, âşık için bir korku ve hüznün kaynağı olduğu gibi, aynı zamanda aşkın varoluş sebebi de olmuştur (Şengül, 2017: 324). Tasavvufun da etkisiyle bilhassa klasik şairlerin hemen hepsi aynı duyguyu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla klasik Türk edebiyatında da ayrılık, çoğunlukla ilâhî ve beşerî aşk anlayışı doğrultusunda tezahür etmiştir. İlâhî aşk söz konusu olunca şairler elest meclisini anarak Allah'tan ayrılışı, vahdet âleminden kopuşu gündeme getirmişlerdir. Beşerî aşkta ise âşık, vuslattan sonra gelecek ayrılığa tahammül edemeyeceğini düşünerek daima ayrılığı istemiştir. Bu aşk anlayışında kavuşmak değil, ayrılık esas alınmıştır (Sungurhan, 2020: 171).

Aşk ve ayrılıkla birlikte insan var olduğunun, dahası ilâhî varlığın bir parçası olduğunun idrakine varmıştır. Hâl böyle olunca, deryasını arayan bir damla gibi manen yanıp tutuşmak, ah çekerek buhar olup göğe ağmak ve yürek bulutundan sağanak sağanak hasret yağmurları yağdırmak âşğın kısmetine düşmüştür. Dolayısıyla şair, söz ve yazı olarak ayrılık havasına bürünmüş, ayrılığın türlü türlü rengini, ezgilerini ortaya koymuştur. Bundan ötürü edebiyatımızda ayrılığın yeri bir başkadır. Hatta vuslatı arzulamakla birlikte ayrılık hâlinin devam etmesinden yana tavır koyan çoğu âşık, bu dertten hoşnut olduğunu dahi

dile getirmiştir. Çünkü klasik şiirde ayrılık aşkı diri/dinamik tutan bir unsur olarak görülmüştür. Evlilik aşkı öldürür sözünün temelinde de bu vardır. Zira vuslat ayrılığın, dolayısıyla aşkın bitmesi, aslında âşığın da sermayesinin tükenmesi demektir. Şu hâlde ayrılık âşığın bir sermayesi, aşk kandilini yakan ateşi, gönül ülkesinin meşalesi, kalbinin neşesi, ruhunun mumudur. Âşık açısından son derece önemli olan bu hâli, 16. yüzyıl şairi Usûlî de usulünce, gayet duygusal bir anlatımla ortaya koymuştur. Bundan ötürü şairin ayrılıkla ilgili şiirlerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

1. Usûlî ve Ayrılık

Asıl adı Abdullah olan Usûlî, bugün Yunanistan sınırları içindeki Vardar Yenicesinde doğmuştur. Bazı kaynaklara göre öğrenimini tamamladıktan sonra ilmiye mesleğine girmek üzereyken tasavvufa yönelmiş, İbrâhim Gülşenî'ye (ö. 1534) bağlanmak için Mısır'a gitmiştir (Kaya, 2012: 213; İsen, 1990: 11-12). Mısır'da İbrahim Gülşenî'nin müridi olmuş, uzun bir süre şeyhinin hizmetinde bulunduktan sonra onun ölümünün ardından, vatanı Vardar Yenicesi'ne dönmüştür. Burada kendi hâlinde bir ömür süren Usûlî, büyük bir iştiaqla bağlandığı şeyhinin düşüncelerini, yani Gülşenîliği Rumeli'de yaymağa çalışmıştır. Geçimini Evrenosoğlu Abdi Bey'in yardımıyla sürdüren şair, 945/1538 yılında vefat etmiştir (İsen, 1990: 13; Kaya, 2012: 213).

Usûlî'nin yaşadığı dönemde Vardar Yenicesinde, Şeyh Abdullah-ı İlâhî (ö. 1491) ile başlayan çok güçlü bir tasavvufî akım söz konusudur. Bu akım, ömrünün son yıllarını Vardar Yenicesinde geçirmiş olan Abdullah-ı İlâhî'nin feyziyle ve tasavvufî öğretileriyle Yenicelileri etkisi altına almış ve onları belli bir şekle sokmuştur (İsen, 1990: 12). Usûlî'nin kişiliğinin şekillenmesinde de Yenice'deki bu tasavvufî atmosfer etkili olmuştur. Daha sonra İbrahim Gülşenî ile pekişen bu özellik, onun şahsiyetinin en hâkim unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Yenice'deki tasavvufî havanın özelliklerinden biri de onun Alevî meşrep bir karakter taşıdığıdır. Nitekim Hayalî Bey'de biraz müphem bir şekilde hissedilen bu özellik, Hayretî ve Usûlî'de çok net ve kalın çizgilerle görülmektedir (İsen, 1990: 14). Öte yandan Usûlî'nin şiirlerinde yer yer Alevî meşrep özellikler bulunmakla birlikte, manzumelerine hâkim olan asıl unsur vahdet-i vücûd düşüncesidir. Sünnî akideden kopuk bir şair olmadığı anlaşılan

Usûlî'nin Alevî meşrep tarafını daha ziyade ondaki Âl-i abâ sevgisiyle açıklamak mümkündür (Kaya, 2012: 213).

Tezkirelerde verilen bilgiler ve şiirlerinden hareketle Usûlî'nin arif, derviş, mütevazi, kanaatkâr, kalender meşrep, rindane yaşayışı olan, boyun eğmeyen, pervasız, coşkun bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla şairin, melâmet neşesini ve ilâhî aşkı daima önemseydiği görülmektedir (Kaya, 2012: 213; İsen, 1990: 15).

Usûlî'nin hem şahsiyetinin şekillenmesinde hem de şairliğinin belirginleşmesinde tasavvuf gayet etkili olmuştur. Tezkireciler ittifakla şiirinin tasavvufla alakalı olduğunu zikretmektedirler (İsen, 1990: 15-16). Tasavvuf, onun şiirinin derinliklerinde değil, açıkça görülebilecek konumdadır. Dolayısıyla Usûlî'nin şiiri, yukarıda çerçevesi çizilen kendi türünün mensupları gibi mesajlarla yüklü bir özellik taşımaktadır (İsen, 1990: 18).

Şiir dünyasını inancı ve hayat görüşü etrafında şekillendiren Usûlî, çağı ve çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında Nesîmî-Fuzûlî çizgisinde yer alan şairler içinde önemli bir halkayı oluşturmaktadır. O, klasik Türk edebiyatının estetik zevkine bağlı, özellikle bazı şiirlerinde düşüncelerini duygu planına yükselterek şiirle mesajı bir araya getirmeyi başarmış mutasavvıf şairlerden biridir. Onun şöhretini sağlayan asıl manzumeleri gazelleri olup, genellikle ilâhî aşkın işlendiği, sade bir üslûbun kullanıldığı, teşbihler, mecazlar ve tasavvufî sembollerle süslenen bu şiirleri asıl güçlü kılan husus ise şairin duygularını büyük bir içtenlikle ifade etmiş olmalarıdır. Aruzla kaleme aldığı şiirlerinde bile konuşma diline yaklaşan ve oldukça başarılı bir üslûba sahip olan Usûlî'nin hece ile yazdığı şiirlerde dili daha sade ve akıcıdır. Bu yönüyle âdeta Yûnus Emre'yi hatırlatmaktadır. Onun heceyle yazdığı şiirleri halk şairleri tarafından çok beğenilmiş ve cönklerle kaydedilmiştir (Kaya, 2012: 213).

Usûlî'nin "Divan", "Manzum Hadis Tercümesi", "Miraciyye" ve "Yenice Şehrengizi" adlı eserleri vardır. Öte yandan Usûlî'nin hem tek bir eserinden hem de eserlerinden söz etmek mümkündür. Onun Hadis Derleme ve Tercümesi, Mi'râciyye ve Şehrengiz'i çoğu kez Divan'ın bir parçasıymış gibi yazma nüshaların başında yer alırken bazen de bunların

her biri müstakil eser izlenimini vererek başka yazmalar arasında bulunmakta, sanki Divan, bunların hepsini içine alan bir esermiş gibi muamele görmektedir. Çoğu kez Usûlî Divanı dendiğinde bu eserlerin tümü akla gelmektedir (İsen, 2020: 33).

Usûlî Divan'ı hem taşranın dikkate değer bir örneği hem yararlandığı tasavvufî kaynakları lirik bir eda ile ifade edişi hem de yine taşra tavrı diyebileceğimiz heceyle yazılmış âşık tarzına benzer örnekleri bir arada bulundurması bakımından türünün dikkate değer örneklerindedir. Divan'da, şüphesiz Usûlî'nin şairlik yönünü yansıtan en önemli örnekler, gazelleri ve musammatlarıdır. Konuları genelde ilâhî sevgili ve aşk olan, sade bir dille kaleme alınan bu şiirleri çekici kılan unsur, şairin samimiyetidir (İsen, 2020: 33).

Fikri, zaman zaman duygu planına yükselterek tasavvufî şiirin lirik örneklerini vermiş olan Usûlî (İsen, 2020: 33), XVI. yüzyıl klasik Türk edebiyatı bağlamında düşünüldüğünde, hatırı sayılır bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairin genelde yalın olan dili, özellikle heceyle yazılmış şiirlerde daha da külfetsiz ve yabancı kelimelerden arınmış bir şekildedir (İsen, 1990: 22). Kısacası Usûlî, çağı ve çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında hür bir derviş duyarlılığını bize yalın ve sade bir anlatımla sunan ilginç isimlerden biridir (İsen, 1990: 23).

Usûlî, Divan'ında ayrılık konusunu redif olarak bir gazelinde işlediği gibi, yer yer beyitler/bendler hâlinde de buna dair duygusallığın hat safhada olduğu şiirler yazmıştır. Bu itibarla şairin Divan'ında geçen bu konudaki beyitleri/bendleri ele alıp incelemek konumuz açısından önemlidir. Divan'ın son baskısında¹ kasideler, gazeller, musammatlar ve kıtaların yanı sıra Mi'râciyye, Şehrengîz ve Usûlî'ye ait olduğu ifade edilen "Ekler" kısmı da bulunmaktadır. Bütün bunları dâhil ederek Divan'da geçen ayrılıkla ilgili kelimelerin sayısına baktığımızda, ayrılık ve onun karşılığında kullanılan kelimeler toplamda seksen sekizdir. Bu da şairin, ayrılık konusuna son derece büyük bir önem verdiğini göstermektedir.

¹ Mustafa İsen tarafından hazırlanan Dîvân, iki kez yayınlanmış olup (Ankara 1990, İstanbul 2020), bu çalışmada örnek olarak gösterilen şiirler ve tablolarında yer alan ayrılıkla ilgili kelimeler son/güncel baskıya göre verilmiştir.

Kelimeler	Kelimelerin Divan'da Geçtiği Yerler	Toplam
Ayrıralı	Ekler 3/II-2	1
Ayrılam	G. ² 139/3	1
Ayrıldı	G. 16/4	1
Ayrıldıgumdur	Ekler 3/III-5	1
Ayrı(u)lık	Mus. 10/II-2; G. 58/3; G. 63/1-9 (11); G. 119/3	14
Ayrıldum	G. 16 (6); G. 68/7	7
Ayrılıkdur	G. 63/2	1
Ayrıılır	G. 115/7	1
Ayrılmak	Mus. 5/VIII-1	1
Ayrılmakdur	G. 93/6	1
Ayrılmaz	G. 115/7	1
Ayrılsam	G. 98/5	1
Ayrıyam	G. 91/3	1
Ayrı	G. 87/3; G. 107/2	2
Cüdâ	G. 63/9; G. 135/1; Mrc. 45	3
Cüdâlaruz	G. 45/9	1
Firâk	G. 34/5; G. 39/2; G. 87/12; G. 145/3; Ekler 1/IV-2; Ekler 3/IV-5	6
Firâka	Mrc. 61	1
Firâkundan	Ekler 1/III-1	1
Fürkat	Mus. 10/VI-1; G. 56/3; G. 65/5; G. 107/3; G. 116/1, 3; G. 122/1; G. 139/1, 6; Şhr. 79, 137	11
Fürkatde	G. 75/5, G. 129/3	2
Fürkatdeki	Şhr. 148	1
Fürkate	G. 114/7	1
Fürkati	G. 79/8	1
Fürkatün	G. 42/5	1

² Çalışmada yer alan tablolarda ve şiir örneklerinde nazım şekilleri ve türlerine yönelik olarak kısaltmalar kullanılmıştır. Bunların açıklmaları şöyledir: G.= Gazel, Mus.= Musammat, Mrc.= Mi'râciye, Şhr.= Şehrengîz.

Fürkatle	G. 40/3	1
Hecr	G. 4/6; G. 83/6; G. 117/3	3
Hecre	G. 1/10; G. 151/2	2
Hecrün	G. 39/3	1
Hicrân	Mus. 5/V-1, 2; G. 42/7; G. 63/7; G. 83/4; G. 111/2; G. 149/3; Ekler 1/I-1, IV-1	9
Hicrâna	G. 78/3; G. 93/6, G. 107/2; G. 135/2; Ekler 1/III-2	5
Hicrânda	G. 23/2	1
Hicrândan	Ekler 1/II-1	1
Hicrânı	G. 65/4	1
Hicrânundan	G. 66/2	1
Genel Toplam		88

Tablo 1: Ayrılık ve onun karşılığında kullanılan kelimeler

Divan'da geçen ayrılıkla ilgili kelimelerin bu kadarla sınırlı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim yukarıda tablo hâlinde verilen bilgi, daha ziyade isim soylu kelimeler bağlamında yapılmış bir tespittir. Bunun yanı sıra, "gitmek, terk etmek, gelmemek" gibi fiil soylu kelimelerin de ayrılıkla irtibatı olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla şairin bu tür kelime ve ifadelerin geçtiği şiirlerine ait tabloyu da aşağıda paylaşmak, ayrılığın boyutlarını daha somut bir şekilde görmek bakımından önemlidir.

Kelimeler	Kelimelerin Divan'da Geçtiği Yerler	Toplam
Gelmedi	G. 40/2, 3; G. 152/1-5 (6)	8
Gitdi	G. 40/1, 3; G. 48/2; G. 83/1, 10; G. 151/1; G. 152/2; Ekler 3/V-3	8
Görsem	G. 82/1; G. 122/1 (2), 3, 4, 7; G. 135/3	7
Görmezse(m)	G. 83/3, 8	2
Terk itdi	G. 83/1	1
Terk itdün	G. 100/4	1
Terk idüp	G. 115/3	1
Genel Toplam		28

Tablo 2: Ayrılığı çağrıştıran fiil soylu kelimeler

Yukarıdaki tabloya bakıldığında ayrılma eylemini gerçekleştirenin sevgili olduğu anlaşılmalıdır. Bu hususta şairin pasif konumda kaldığı ve sevgili tarafından yalnızlıkla baş başa bırakıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Bir çeşit mahrumiyet yaşayan şair, hâliyle sevgiliye duyduğu özlemi, ona kavuşma isteğini sık sık dile getirmekte, bu mahrumiyetin sona ermesini temenni etmektedir. Nitekim ayrılık hâinden doğan hasret, sevgilinin yolunu gözleme ve benzeri durumları ortaya koyan şiirlerle de karşılaşmıştır. Dolayısıyla aşağıdaki tabloda ise ayrılığın sonucunda şairde tezahür eden duygu ve davranışlara dair kelimelere yer verilmesi uygun görülmüştür.

Kelimeler	Kelimelerin Divan'da Geçtiği Yerler	Toplam
Hasret	Mus. 9/III; Mus. 10/II-2; G. 35/3; G. 39/1; G. 40/2; G. 81/4; G. 84/2; G. 98/7; G. 116/3; Şhr. 137; Ekler 3/I-5	11
Hasretâ	G. 40/2	1
İntizâr	G. 35/3; G. 55/3	2
İntizârumdan	G. 98/3	1
Muntazır	G. 98/3	1
Özler	G. 55/3	1
Genel Toplam		17

Tablo 3: Ayrılık neticesinde şairde ortaya çıkan hâller

Üstteki tabloya bakıldığında şairin, "bekleme, gözleme" anlamına gelen intizâr kelimesini ve özlem anlamındaki hasret kelimesini de hayli kullandığı görülmektedir. Bunlar ise ayrılıktan ötürü şairde meydana gelen hâlleri ortaya koymaktadır.

2. Usûlî'nin Ayrılıkla İlgili Şiirleri

Usûlî'nin, ayrılıkla ilgili bazı manzumelerinde son derece duygusal bir anlatım sergilediği görülmektedir. Bu durum onun, ayrılığı âdeta bir âşık duyarlılığıyla yaşayıp kabullendiğini, hatta özümsemiğini göstermektedir. Nitekim şairin, böylesine bir duygu yoğunluğuyla yazdığı anlaşılabilir ve ayrılığı çeşitli açılardan ele aldığı görülen şiirlerinden

dikkat çekici olanları, konusuna göre alt başlıklar hâlinde örnek olarak burada verilmiştir.

2.1. Ayrılığın Katlanılamaz Oluşu

Ayrılık tahammül edilmesi güç, hatta duruma göre imkânsız bir hâldir. Buna duçar olan âşığın takatının tükendiği, artık dayanacak gücünün kalmadığı görülebilmektedir.

Ey Uşûlî 'âşıkun eğlencesi dildâr imiş

Kişiye yârinden ayrılmak katı düşvâr imiş (Mus. 5/VIII-1)

Ayrılık hasretinin yaktığını ve canına iyice işlediğini (Mus. 10/II-2) vurgulayan şair, yukarıdaki beyitte kendisine seslenerek âşığın eğlencesinin sevgili (dildâr) olduğunu, kişiye yârinden ayrılmamanın çok zor geldiğini ifade etmektedir. Böylece ayrılığın katlanılmaz bir hâl oluşuna dikkat çekmektedir. Zaten üstteki beytin devamında "Aşkî ben kolay sanırdım, nasıl da zor bir iş imiş" diyerek içerisinde ayrılığı barındıran aşkın ne derece zor bir iş olduğunu ortaya koymaktadır.

Cânı peksin katlanursın derde ey gönlüm velî

Döyemezsin nâr-ı hicrâna gerekse âhen ol (G. 78/3)

Şair tecrit sanatına başvurup gönlüne seslenerek canının sağlam (kavi) olduğunu ve bu sayede derde katlanabildiğini söylemekte, ancak isterse demir olsun, ayrılık ateşine gönlünün dayanamayacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla ayrılığın katlanılamaz bir dert olduğuna, demir gibi bir yüreğin ve bedeninin dahi buna dayanamayacağına işaret etmektedir.

Beni aldı gam-ı hicrân bu derde yok mıdur dermân

Nice döysün buña insân meded gamdan helâk oldum (G. 83/4)

"Can ve cihanı terk edip, teni/bedeni yıktın, viran ettin" (G. 115/3) diyen şair, ayrılık gamının kendisini aldığını söylemektedir. Hatta bu derde dermanın olup olmadığını sormakta, "İnsan buna nasıl dayansın? Medet! Gamdan helâk oldum." demek suretiyle de ayrılık derdinden ötürü perişan olduğunu belirterek yardım çağrısında bulunmaktadır.

2.2. Ayrılığın Harap ve Helâk Edici Oluşu

Ayrılığın âşık üzerinde bıraktığı en çarpıcı etkilerden biri onu harap ve bitap düşürücü oluşudur. Dolayısıyla bu derde tutsak olan âşığın, âdeta dünyası başına yıkılmakta, perperişan bir duruma düşmektedir.

Olmaz Uşûlî feth-i bâb Nîl oldu bu çeşm-i pür-âb

Kaldı gönül mışrı harâb sultândan ayrıldum meded (G. 16/5)

“İmdat/yardım (edin)! Sevgiliden ayrıldım, bugün can acısını bildim.” (G. 16/1) diyerek şiirine başlayan şair, devamında sultan olan sevgiliden, derdinin dermanı ve canının canından ayrıldığını ifade etmektedir. Son beyitte ise tecrit sanatıyla mahlasına yer vererek kapının açılmayacağını, bu suyla dolu gözünün Nil nehri olduğunu ve gönül Mısır'ının (ülkesinin) harap kaldığını dile getirmekte ve sultan olan sevgiliden ayrıldığı için yardım dilemektedir.

Gel gel ey rûhum ki uş sensüz helâk oldu gönül

Ayrılık bî-çârenüñ çaç cânına kâr eylemiş (G. 58/3)

Bu gözlerini yaş eyleyenin sevgilinin hasreti olduğunu belirten şair (Mus. 9/III), “ruhum” diye hitap ettiği sevgilisinin gelmesini istemekte, gönlünün onsuz helâk olduğunu ve bu biçarenin canına ayrılığın iyice işlediğini dile getirmektedir. Böylece sevgiliden ayrı düşen âşığın gönlünün perişan, canın da iyiden iyiye müteessir olduğunu vurgulamaktadır.

Tîğ-i hasret cânuma kâr itdi cānān bî-ḥaber

Ben helâk oldum o zālīm dahı el-ān bî-ḥaber (G. 39/1)

Hasret kılıcının, canına işlediğini ve kendisinin helâk olduğunu, o zalim sevgilinin ise bundan habersiz olduğunu söyleyen şair, âşığın bu durumuna aldırış etmeyen sevgiliyi zalim, acımasız olarak görmekte, kendisinin de per perişan bir vaziyette olduğunu vurgulamaktadır.

Gel firâḫ ile helâk itme Uşûlî kuluñı

Anı öldürmeğe ol ğamze-i ḥün-ḥ'ār yeter (G. 34/5)

Ümitle dolu gönlünden bir dem ayrıldığı takdirde öleceğini (G. 98/5) söyleyen şair, sevgilisine seslenerek “Gel! Usûlî kulunu ayrılık ile helâk etme. Onu öldürmeğe kan akıtıcı bakış yeter.” diyerek sevgilinin bakışının öldürücü özelliğine ve ayrılığın âşığı helâk edici yönüne vurgu yapmaktadır.

Beni aldı ğam-ı hicrān bu derde yoḫ mıdur dermān

Nice döysün buña insān meded ğamdan helâk oldum (G. 83/4)

Ayrılık gamının kendisini aldığı/kuşattığını söyleyen şair, bu derde dermanın olup olmadığını sormakta, "İnsan buna nasıl dayansın?" diyerek ayrılığın katlanılmaz bir dert olduğunu vurgulamaktadır. Üstelik yine ayrılık dolayısıyla çokça meşakkat çektiğini ve pençesinin (elinin) vuslata ermediğini ifade eden şair (G. 83/6), gamdan helâk olduğunu dile getirerek yardım istemektedir.

2.3. Ayrılığın Kaçınılmaz Oluşu

Aşkın, var olması ve devamı için önemli bir yere sahip olan ayrılık, âşığın mutlaka yaşaması gereken bir durumdur. Zaten insanoğlu asli vatanından bu dünya gurbetine gönderilmek suretiyle, âşık da ilâhî cemalden mahrum bırakılmak suretiyle buna maruz kalmıştır. Dolayısıyla insanın alınına bu kara yazı yazılmış olup, bundan kaçınmak mümkün değildir.

Bu fenānuñ çünki ayrılmağdur āhîr 'ādeti

Bāri evvel kendümi hicrāna mu 'tād eylesem (G. 93/6)

"Bu fani dünyanın adeti sonunda ayrılmaktır, bari önce kendimi ayrılığa alıştırsam." diyen şair, ayrılığın kaçınılmaz olduğunu ve ona alışmaktan başka çarenin kalmadığını ifade etmektedir. Ayrılığa alışma ümidiyle kendini teskin eden şair, âdeta zamanın her şeye ilaç olması misali, zamanla alışmak suretiyle ayrılığın da kişiye zor gelmeyeceği düşüncesine işaret etmektedir.

2.4. Ayrılığın Bir Sonunun Olmayışı

"Âşığın kaderi hep ayrılık, hicran, firkat acısı çekmektir. Bundan kurtulması da pek mümkün değil gibidir." (Çeltik, 2010: 136). Buna göre âşığın kaderi ve âşıklığın bir gereği olan ayrılık, katlanılması çok güç bir durum olduğu için zaman zaman sabrın su kesilmesine, ümidin yerini ümitsizliğin almasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla âşık nazarında ayrılık, sanki hiç sonu gelmeyecekmiş izlenimi oluşturabilmektedir. Bu da âşığın tükenmişliğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

'Ömr irişdi āhîre buldı nihāyet rûzgār

Ey dirîgā bulmadı gāyet şeb-i hicrān henüz (G. 42/7)

Ömür sona erişip zaman nihayet bulmasına rağmen ne yazık ki ayrılık gecesi henüz bitmemiştir. Dolayısıyla şair, bir ömür boyu yaşadığı

ayrılığın hâlâ son bulmadığından, vuslat sabahına erişemediğinden yakınmaktadır.

Bir dem imiş rûz-ı vuşlat ey Uşûlî bilmedük

Âh kim fürkat şebînüñ haddi vü pâyânı yok (G. 65/5)

“Ey Usûlî! Vuslat günü bir an imiş bilmedik, ah ki ayrılık gecesinin sınırı ve sonu yok.” diyen şair, ayrılığın bir türlü bitmediğini buna mukabil kavuşmanın çok kısa sürdüğünü vurgulamaktadır. Beyitte, elest meclisinde ilâhî cemalin, göz açıp kapayıncaya kadarki süreçte yani çok kısa süreliğine görülüp de kulun Rabbine âşık oluşu hadisesine atıf yapan şair, dünya gurbetine atılışını ayrılık gecesini olarak algılamakta ve bunun süresinin uzun olduğuna işarette bulunmaktadır. Burada ayrıca zamanın göreceli oluşunu ima eden şair, sevgilinin yanında iken su gibi akıp giden zamanın ondan ayrı iken hiç geçmediğine dikkat çekmektedir.

2.5. Ayrılığın Cehennem Olarak Algılanması

Âşık açısından sevgilinin olmadığı her yer cehennemdir. Dolayısıyla âşık için ayrılık cehennem olarak görülmektedir. Zaten cehennem ilâhî cemalden (rû'yetullah) mahrum kalınan yer olup, bu yönüyle bir kulun başına gelebilecek en büyük talihsizlik, azap olarak durmaktadır. Dolayısıyla dinî anlamda böyle bir işleve sahip olan cehennem tasavvufun da etkisiyle sevgiliden ayrılığın adı olmuştur. Böylece ayrılık, şairler nazarında âdeta cehennem ile özdeş görülmüştür.

Düşdüm ol bed-kışden ayru müselmânlar meded

Dûzağ-ı hicrâna kâfirler giriftâr olmasun (G. 107/2)

Aklı, sabrı ve canının dahi ayrılık diyarında kendisini yalnız bıraktığını (G. 107/3) söyleyen şair, o kötü kişiden ayrı düştüğünü dile getirerek Müslümanlardan yardım istemektedir. Daha da ötesi ayrılık cehennemine kâfirlerin tutulmaması temennisinde bulunmaktadır. Buna göre cehennem ateşinden beter olan ayrılık ateşine kâfirlerin dahi duçar olmasına şairin gönlü razı gelmemektedir. Sevgilinin, kendisine ayrılığı reva görmesinden ötürü onu kötü gösteren ve Müslümanlardan imdat isteyen şairin, değil ki dostunun, düşmanının bile bu ayrılığın yakıcı ateşine maruz kalmamasını dilemesi dikkat çekicidir.

Çaldı hecr ile cehennemde Uşûlî miskîn

Cennet-i vaşla eger irmez ise vâveylâ (G. 4/6)

Miskin/fakir Usûlî'nin ayrılık ile cehennemde kaldığını vuslat cennetine ermemesi hâlinde feryadın kopacağını söyleyen şair, cehennemin ayrılıkla cennetin de kavuşmayla irtibatlı olduğunu, böylece ayrılık ateşinin cehennemi andırdığını vurgulamaktadır.

Ben Uşûliyem ki dâr-ı fûrkâta şalduñ beni

Gönlümün dâ'im cehennem odı oldı meskeni (Mus. 10/VI-1)

Sevgiliye yönelik olarak Usûlî, kendisini ayrılık yurduna saldığını ve gönlünün meskeninin artık daima cehennem ateşi olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla şair, ayrılığın yaşandığı yeri cehennem olarak algılamakta, gönlünün de cehennem ateşinin konumlandığı yer olduğunu vurgulamaktadır.

Gel 'azâb itme cañim-i hecre şalma bendeñi

Pâdişâhum seni sevdiyse günehkâr olmadı (G. 151/2)

Kendini kul/köle olarak konumlandırıp sultan olan sevgiliye hitapta bulunan şair, gelip azap etmemesini, kulunu ayrılık cehennemine salmamasını söylemekte, "Padişahım, seni sevdiyse günahkâr olmadı." diyerek sevmenin günah olmadığını dile getirmektedir. Buna göre beyitte şair, âşığa ayrılığın reva görülmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra sevmenin günah olmadığına, günahkârların cehenneme gittiğine, dolayısıyla seven kişinin bir günahkâr muamelesine tabi tutulup da ayrılık cehennemine terk edilmesinin aslında bir cürüm olduğuna dikkat çekmektedir.

Âteş-i 'ışka düşelden berü bildüm bunu kim

Vâ'izün nâr-ı cehennem didügi fûrkât imiş (G. 56/3)

Aşk ateşine düştüğü andan beri, vaizin cehennem ateşi dediği şeyin ayrılık olduğunun farkına vardığını söyleyen şair, ayrılığı cehennem ateşi olarak görmekte, vaiz tipinin olumsuz söylemlerine yani korkutucu tavrına karşı eleştiride bulunmaktadır.

2.6. Başkalarına İltifatın Âşığa Ayrılığın Reva Görülmesi

Klasik Türk şiirinde sevgili, âşığa cevri ü cefayı, işve ve nazı reva görüp buna mukabil rakiplere iltifat eden bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin bu tavrı, âşığın kıskançlığına ve âdeta çileden çıkmasına neden olmaktadır. Âşık, sevgilinin göstereceği küçücük bir

tebessümü dahi büyük bir nimet ve iltifat olarak kabul etmesine rağmen çoğu zaman bundan da mahrum kalmaktadır. Nitekim Usûlî de ayrılıkla ilgili bir beytinde sevgilinin âşığa karşı bu tutumunu dile getirmiş, bu durumdan yakınmıştır.

Ġayre virdüñ âb-ı la 'lûñle hayât-ı câvidân

Baňa bu dirlik degül öldürse fûrkat kâşkî (G. 139/6)

Sevgiliye yönelik olarak şair, başkasına dudağının ölümsüzlük bahşeden suyu ile ebedî hayat verdiğini söylemekte, kendisini de bu dirlik ve diriliğin değil, keşke ayrılığın öldürmesi için temennide bulunmaktadır. Burada şair, aslında beni ayrılık öldürse de başkalarına yaptığın bu iltifatı görmesem demektedir, sevgilinin iltifatından mahrum kalmanın ve rakipleri kıskanmanın boyutunu ortaya koymaktadır.

2.7. Sevgilinin Âşık İçin Ayrılığı Takdir Etmesi

Aşkın bir tarafını âşık oluştururken diğer tarafını da sevgili oluşturmaktadır. Ne var ki aşk, daha ziyade âşığı ilgilendiren bir durum olarak şiirlerde karşımıza çıkmaktadır. Buna mukabil sevgili, âşığa karşı ilgisiz, ondan iltifatını esirgeyen, vuslatı değil de ayrılığı tercih ederek âşığına cevri ü cefada bulunan bir tiptir. Dolayısıyla âşık, aşkı aktif olarak yaşamakla birlikte, hüküm ve hükümlerlik/saltanat sevgilinin elindedir. İrade sahibi ve müstağni bir varlık olarak sevgili, âşık için ayrılığı takdir etmekte, âdeta onu ayrılık cehenneminde bırakmaktadır. Bu yönüyle muhtaç ve çaresiz konumdaki âşık, başa gelen çekilir dercesine ister istemez hakkına razı olmaktadır.

Uşûlî ayrılmaz senden hiç cân ayrılır mı tenden

Ya 'nî kaçmağıl a benden çor mıyın seni çor mıyın (G. 115/7)

Şair mahlasına da yer vererek canın tenden ayrılmaması misali kendinin de sevgilisinden ayrılmasının mümkün olmadığını vurgulamakta, kendisinden kaçmamasını, onu hiç mi hiç bırakmayacağını dile getirmektedir.

Dâr-ı fûrkatde çodı gitdi dil ü cânım beni

Ey dirîğâ yalñuz çaldum bu miñnet-ğânede (G. 129/3)

“Aramıza ayrılık düşer, sen de ölürsün ben de ölürüm.” (G. 116/1) diyerek ölümün, sevenleri birbirinden ayıran bir gerçek oluşunu nazara

sunan şair, gönül ve canının (sevgilisinin), kendisini ayrılık yurdunda koyup gittiğini, ne yazık ki bu sıkıntı ve meşakkat hanesinde yalnız kaldığını ifade etmektedir.

Uşûliden gönül alduñ dönüben yirlere çalduñ

Çü bizi fûrkate şalduñ gidelüm bâri şehrûnden (G. 114/7)

Mahlasını anarak sevgiliyi muhatap alan şair, Usûlî'den gönül aldığını, dönüp yerlere çaldığını, ayrılığa salmasından ötürü artık şehrinden gitmenin âşıklar için uygun olacağını söylemektedir. Buna göre sevgilinin âşığa karşı menfi tutumu, şair üzerinde hoş bir etki bırakmamış ve şehrinden dahi gitmeyi göze almıştır.

2.8. Âşığın Ayrılıkla Baş Başa Bırakılması

Hüküm ve iradeyi elinde tutan sevgili, çaresiz ve güçsüz olan âşığını ayrılığa terk etmekle, âdeta ona zulmü reva görmekle öne çıkan bir tiptir. Dolayısıyla âşığı umursamaması, ayrılığa maruz bırakması yönüyle sevgilinin, bu ilişkide aktif olarak rol aldığını, âşığın ise pasif kaldığını söylemek mümkündür.

Âh kim ol bî-vefâ gitdi baña yâr olmadı

Derd ü gamdan özge bir kimse baña yâr olmadı (G. 151/1)

Vefasız sevgilinin kendisine yar olmadığını söyleyerek ah çeken şair, dert ve gamdan başka bir kimsenin kendisine yar olmadığını dile getirmekte ve dertleriyle baş başa kaldığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu beyit, Fuzûlî'nin "Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge/Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı" (Akyüz vd., 2000: 264) beytini akla getirmektedir. Dolayısıyla sevgilinin ilgisinden mahrum kalan âşık için dertlenen ve onu yalnız bırakmayan şey âşığın gönlüdür.

Bu mâtemlerde üstüme gözümdür ağlayan ancak

Ölürsem nâr-ı hicrânûndan artuğ bir yanarum yok (G. 66/2)

Bu matemli günlerinde üstüne ağlayanın ancak gözü olduğunu, ayrılık ateşinden öldüğü takdirde artık kendisine yanacak, yas tutacak birinin olmadığını söyleyen şair, âdeta bu ayrılık ateşinden ötürü ölmüşüm ağlayanım yok demektedir. Dolayısıyla âşık, derdine yanacak kimsesinin olmadığını, bu derdi taşıma noktasında yalnız kaldığını ifade etmektedir.

Şalup deryâ-yı hicrâna beni yâd itmedüñ bir dem

N'olaydı olmasa idük senüñle âşinâ bârî (G. 135/2)

Sevgiliye hitapla şair, "Ayrılık deryasına salıp beni bir an bile anımsamadın. Bari seninle tanıdık/aşına olmasaydık ne olurdu?" diye sormakta, sevgili tarafından ayrılığa terk edilen âşığın sitem yüklü duygularına tercüman olmaktadır. Özellikle ikinci mısradaki, kulun elest meclisinde ilâhî sevgilinin cemalini görüp de ona tutulması, aşinalık kazanması neticesinde dünya gurbetine gönderilerek ayrılığa maruz bırakılmasının verdiği hüznün ortaya konulmaktadır.

2.9. Ayrılığın Âşığın Rahatını Kaçırması

Sevgili ile beraber olmak huzur ve sükunu, gönlün ferahlamasını sağlarken ondan ayrı kalmak da huzursuzluğa, gerginliğe, sıkıntı ve tedirginliğe neden olmaktadır. Bu yüzden ayrılık, âşığın dertsiz başını derde sokan, gama kedere boğan ve zihnini meşgul eden önemli faktörlerden biridir.

Kalmadı şabrı dilüñ ārāmı gitdi cānumuñ

Ey dirigā dahı ol ārām-ı cānum gelmedi (G. 152/2)

Gönül eğlencesinin gittiğini ve gamdan helâk olduğunu (G. 83/1) söyleyerek yardım dileyen şair, "Gönlün sabrı kalmadı, canımın rahatı gitti. Eyvah ki o canımın rahat ettiricisi gelmedi." demekte, âşığa huzur veren sevgilinin onu terk edip de bir daha gelmediğini dile getirmektedir.

2.10. Ayrılık Hasretinin Âşığın Canına İşlemesi

Ayrılık hasreti, âşığın yanıp tutuşmasına, yüreğinin kor gibi olmasına yol açmakta, değil ki bedeni canı dahi bu hasretten etkilenmektedir. Üstelik ayrılık hasretinin cana işlemesi, âşığın özünün bile bu durumdan son derece müteessir olduğu anlamına gelmektedir.

Hasret ocağı içre kebâb oldı cān u dil

Vā-hasretā ki gelmedi ol mihrībānumuz (G. 40/2)

Can ve gönlünün, hasret ocağı içerisinde kebab olduğunu söyleyen şair, ne yazık ki o sevgilinin gelmediğini ifade etmektedir. Beyitte sevgili için şairin mihriban kelimesini seçmesi dikkat çekicidir. Zira bu kelimenin şefkatli, merhametli anlamları da vardır. Ancak sevgilinin bu şefkatli yüzünü âşığa göstermediği ortaya konulmakta, bundan ötürü de âşığın

üzüntüsünün kat be kat arttığı ve çok yazık anlamında vâ-hasretâ ifadesini kullandığı görülmektedir.

Ḥaste yatur ğam bucağında seni özler gönül
İntizâr ile helâk oldum meded cānum yetiş (G. 55/3)

“Gönül, gam bucağında hasta yatar, seni özler. Bekleyip gözlemekle helâk oldum, yardım et, canım yetiş!” diyen şair, hasret okunun toprak olan kendisini/bedenini sonunda toprak edeceğini (G. 139/2), yani öldürüp toprağa katacağını vurgulamaktadır. Böylece sevgiliye olan hasretinden ötürü hasta düştüğünü, onun yollarını gözleme sebebiyle mahvolduğunu, artık dayanma gücünün kalmadığını dile getirmekte, yardım beklemektedir.

Âteş-i hicrân ile yandı yürek dutuşdı cān
Bağladı çeşmüm yolın cüş eyleyüp yaş ile kan
Kaldı seyl-i miḥnet içinde bu cān-ı nâ-tüvân
El-amân ey seng-dil zālîm elüñden el-amân
Âteş-i hicrân ile bağrumı biryân eyledüñ
Tiğ-i miḥnetle yüregüm toptolı kan eyledüñ
Zulm ile yıkduñ gönül mülkini vîrân eyledüñ
El-amân ey seng-dil zālîm elüñden el-amân (Mus. 5/V-1, 2)

Ayrılık ateşiyle yüreğinin yandığını, canının tutuştuğunu söyleyen şair, gözünün sevgili yoluna kanlı göz yaşı akıttığını dile getirmektedir. Zahmet seli içinde bu zayıf bedeninin kaldığını ifade ederek taş kalpli zalim sevgilinin elinden aman dilemektedir. Sevgilinin, ayrılık ateşi ile bağrını kasıp kavurduğunu, eziyet ve sıkıntı kılıcıyla yüreğini dopdolu kan eylediğini söylemektedir. Zulüm ile gönül ülkesini yaktığını ve viran eylediğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla şair, zalim ve acımasız sevgilinin zulmünden inim inim inlediğine, kanlı göz yaşı döktüğüne, hâlinin perişan olduğuna dikkat çekmektedir.

2.11. Âşığın Ayrılık Derdine Çare Arayışı

Âşık, ayrılıktan kurtulmanın çarelerini aramakta, vuslata erişmek için elinden geleni yapmaktadır. Bunun için de duruma göre fiili durma göre sözlü olarak bu dertten kurtulma yönündeki arzusunu ortaya koymakta, Rabbine yalvarmaktadır.

Uşulî gitdi ol mâhum irişdi göklere âhum

Baňa bir çäre Allāhum meded gamdan helāk oldum (G. 83/10)

Mahlasını kullanarak ay ile özdeşleştirdiği sevgilisinin gittiğini ve ahının göklere eriştiğini söyleyen Usûlî, “Ey Allah’ım! Bana bir çare, yardım! Gamdan helāk oldum.” diyerek niyazda bulunmakta, hâlini Rabbine arz etmektedir. Böylece kendisini mahveden bu ayrılığın gamından kurtulmak için dua etmekte, Allah’a yalvarmaktadır.

Bend-i gamdan kırtarup öldürse fūrkat kâşkî

Yā naşîb olsayidi bīmāra vuslat kâşkî (G. 139/1)

“Keşke ayrılık, gam zincirinden kurtarıp öldürse veya hastaya vuslat nasip olsa idi.” diyen şair, ya ayrılıktan ötürü ölüp de kurtulmayı yahut hasta âşığın sevgiliye vuslatla şifa bulmasını temenni etmektedir. Dolayısıyla şair, ayrılıktan halas olmak için ölümü istemekte, bu boğucu ve kuşatıcı dertten sıyrılmak için ölümü bir çıkış yolu olarak görmektedir. Bir taraftan da aşk derdiyle hasta vaziyette olan kendisine vuslatın nasip olması yönündeki aşırı özlemine, beklentisini dile getirmektedir.

2.12. Âşığın Ayrılığı Tekrar Yaşama Korkusu

Ayrılık aşkı dinamik tutması yönüyle bazen âşıklar tarafından bu hâlin devam etmesi istenebilmektedir. Ancak ayrılık, çoğu zaman hoş gitmeyen, hemencecik bitmesi arzulanan bir durumdur. Zira âşığın asıl amacı sevgiliye vuslattır. Vuslatın gerçekleşebilmesi için de bu dertten kurtulmak lazımdır.

Buluşmasak senüñle kâşkî ey bî-vefâ bārî

Veyāhud çünki buluşduk hiç olmasak cüdâ bārî (G. 135/1)

“Ey vefasız! Bari seninle buluşmasak yahut mademki buluştuk bari ayrı kalmasak.” diyerek temennide bulunan şair, sevgili ile önce buluşmamayı istemekte, ardından buluşması hâlinde de bir daha ayrılmamayı arzu etmektedir. Dolayısıyla beyitte şair, bir taraftan ayrılık hâlinin devam etmesini bir yandan da vuslatın gerçekleşmesini ve bir daha hiç ayrılmamayı temenni etmektedir.

Fūrkat eyyāmında bārî yāri görsem gāh gāh

Şol gönül eglencesi dildarı görsem gāh gāh (G. 122/1)

Ayrılık günlerinde bari arada bir sevgiliyi görme talebinde bulunan şair, şu gönül eğlencesi sevgiliyi zaman zaman görebilmeyi ummaktadır.

Dolayısıyla şair, sevgiliye kavuşma özlemine buram buram hasret kokan sözleriyle ortaya koymaktadır.

Yanuma gel şefkat ile kıma beni fûrkat ile

Qorqaram bu hasret ile sen d'ölürsin ben d'ölürin (G. 116/3)

Âşık, yanına şefkat ile gelmesini, ayrılık hâli ile bırakmamasını sevgilisinden istemekte, bu hasret ile onun de kendisinin de ölmesinden kaygı duyduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla sevgilisinin tercihini ayrılıktan yana değil, vuslattan yana kullanmasını bekleyen âşık, ayrılıkla baş başa koymaması için ona seslenmekte, aksi takdirde bu hasret nedeniyle her ikisinin de ölebileceği endişesini dile getirmektedir.

2.13. Âşığın Vuslat ve Mükâfat İçin Ayrılığa Katlanması

Âşık, bir ödül için, daha da ötesi sevgiliye kavuşmak için ayrılık derdine katlanmakta, sabır ve sebatla bu dertten kurtulup sonunda vuslata nail olacağı anı beklemektedir. Dolayısıyla bu çekilen çileler boşuna değildir, zira işin sonunda kavuşmak ve mutluluğa ermek vardır.

Firâk içre helâk oldum vişâle tâ ki irişsem

Doynca görmege kımaz gözüm yaşı olur nâşî (G. 145/3)

Şair, vuslata erebilmek için ayrılık içerisinde helâk olduğunu söylemekte, gözünden akan yaşın sevgiliyi doynucaya kadar görmeye bırakmadığını ifade etmektedir. Buna göre âşığın çok fazla akan gözyaşı dahi sevgiliyi görmesine, bir nevi vuslatın gerçekleşmesine engel teşkil etmektedir.

Naqd-i 'ömri harc idem dirdüm metâ'-ı vaşluña

Ey dirîgâ araya düşürdi hicrân ayrılık (G. 63/7)

"Ömür nakdini/sermayesini vuslat metayı için sarf edeyim derdim. Eyvah/ne yazık ki ayrılık, araya hicran düşürdü." diyen şair, ömür sermayesinin sevgiliye vuslata ermeden tükendiğini ve araya ayrılığın girdiğini duygu yüklü ifadelerle dile getirmektedir.

Firâka döymeyen yârin unudur

Bugün çün görmeyen yarın unudur (Mrc. 61)

Ayrılığa dayanmayanın yârinin unutacağını, bugün görmeyenin yarın unutacağını söyleyen şair, vuslat için ayrılığa katlanmak ve sevgiliyi gözden irak tutmamak gerektiğini vurgulamaktadır. Beyitte "Gözden irak olan gönülden de irak olur." atasözüne de atıf yapan şair, sevgiliyi hem

gözden hem de gönülden ırak tutmamanın ve ayrılığa tahammül etmenin önemine dikkat çekmektedir.

Dūzağ-ı sūzân-ı hicrân içre yan bir niçe gün

Ey özine cennetü'l-me'vâda me'vâ isteyen (G. 111/2)

Meva Cennetinde bir sığınak, güvenli bir barınak isteyen kişiye ve kendisine hitapla şair, bu arzusunun karşılığı olarak ayrılık ateşinin cehennemi içerisinde nice bir gün (günlerce) yanması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bir mükâfata/ödüle erişmek için önce onu hak etmek, şartlarını yerine getirmek, hâsılı ona layık olabilmek gerekmektedir.

Bihamdillâh şafâ bulduk cemâli Ka'besin gördük

Usûlî gerçi fūrkatde yedük zağmın muğaylânun (G. 75/5)

Tecrit sanatına başvurarak kendine hitapta bulunan Usûlî, "Ayrılıkta zahmetin deve dikenini yesek bile Allah'a hamdolsun ki safa bulduk ve sevgilinin Kâbe'ye benzeyen yüzünü gördük." demekle, ayrılığın meşakkatine katlanmakla birlikte sonunda vuslata nail olduğuna işaret etmektedir.

Gönül kûyına varmazsa gözüm yüzini görmezse

Baňa bir merhem irmezse meded gamdan helâk oldum (G. 83/8)

Şair, sevgilinin bulunduğu yere (kûya) varmayı, yüzünü görmeyi ve kendisine bir merhemin ermesini arzulamakta, aksi takdirde gamdan helâk olacağını vurgulayarak yardım istemektedir. Dolayısıyla şair, amacının vuslat ve mükâfat olduğunu, bunu elde edememesi hâlinde büsbütün beter bir duruma düşeceğini bu beyitte de dile getirmektedir.

2.14. Ayrılık Sonrası Yaşanan Vuslatın Âşıktaki Etkisi

Sevgiliye bir türlü kavuşamayan âşık, bir yolunu bulup kavuşsa bile bu olağanüstü durumun heyecanı ile kendinden geçebilmektedir (Çeltik, 2010: 136). Dolayısıyla âşık için sevgiliye kavuşmak olağanüstü bir durum olup, bunun âşık üzerindeki etkisi çok derin olmaktadır.

Gūşe-i hicrânda ölmüş yatar idük derd ile

Şoĥbetinde rûĥa irişdük ne ĥoşça cân olur (G. 23/2)

Dert ile ayrılık köşesinde ölmüş yatar hâlde bulunurken sevgilinin sohbetinde ruha/cana eriştiklerini ve hoş bir şekilde can olduğunu, diriliğe

ulaştıklarını söyleyen şair, sevgiliden ayrılığın ve çekilen derdin sonucunda onun sohbetiyle hoşluk ve hoşnutluğa erişmenin verdiği huzuru dile getirmektedir.

2.15. Hakk'tan Ayrı Kalmamak İçin Verilen Uğraş

Bir mutasavvıf olmasının da etkisiyle Usûlî, ayrılık veya vuslattan söz ettiği şiirlerinde bazen ilâhî sevgiliye de doğrudan yer vermiştir. Özellikle elest meclisinde kulun ilâhî cemale âşık olması ve dünya gurbetine gönderilerek ayrılığa maruz kalması onun tarafından da ele alınmıştır. İlâhî cemal ve vahdet âleminden uzaklaşmak durumunda kalan kul/âşık, bu uzaklığı aşmak ve yakınlaşmak için uğraşmalıdır. Zira insandan beklenen budur.

Âdem imiş hâmil-i sırr-ı Hudâ

Bilmeyen bunu kalur Hâkdan cüdâ (Mrc. 45)

Allah'ın sırrının taşıyıcısının Âdem olduğunu, bunu bilmeyenin Hakk'tan ayrı kaldığını söyleyen şair, ilâhî sırrı taşıyan insanoğlunun kıymetini bilmeyen, sahip olduğu özelliklerin farkına varmayan kişinin Yaratan'dan ayrı düşeceğini vurgulamaktadır. Zira Allah Teâlâ insanı marifeti elde etmeye yatkın bir varlık olarak yaratmıştır. Kendini/nefsini ve Rabbini bilme potansiyeline sahip olan bu varlığın kendi yaratılış gerçeğinin farkına varamaması demek Yaratıcıyı da hakkıyla tanımadığı anlamına gelmektedir. Bu eksiklik ile de O'na yaklaşmak şöyle dursun, O'ndan uzak olmak, ayrı düşmek kaçınılmazdır.

Hablü'l-meîn-i Hâkku bulup nahnu aķrebi

Duyduķ Uşûlî şanma Hudâdan cüdâlaruz (G. 45/9)

Mahlasını da anarak kendisine hitapla şair, "Hakk'ın sağlam ipini bulup, biz yakınız sözünü duyduk. Allah'tan ayrı olduğumuzu sanma." diye telkinde bulunmakta, Kaf Suresi 16. ayetten kısmi iktibasta bulunarak "Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğu" ifadesini gündeme getirmektedir. Bunun farkında olan âşıkların, Allah'tan ayrı oldukları yanılığına kapılmaması yönünde muhatabı uyarmaktadır. Dolayısıyla şair bu beyitte vahdet-i vücûd düşüncesine işarette bulunarak kulun Rabbinden hiç de uzak olmadığını vurgulamaktadır. Zira her ne kadar insanoğlu vahdet âleminden ayrı düşmüş olsa da özünde ilâhî birliğe

erme kabiliyeti bulunmakta, buna sahip bir varlık olarak yaratıldığı görülmektedir.

2.16. Yârden Ayrı Düşülen Yer Olarak Gurbet

İnsanoğlu için başta bu dünya asli vatandan ve ilâhî sevgiliden ayrı kalındığı için bir gurbettir. Bunun yanı sıra insanın doğup büyüdüğü yerden ayrılarak gittiği başka bir yer, dostlarının yanında olmadığı bir mekân da onun için gurbettir. Şairin aşağıdaki beyitlerin ilkinde gurbet ile dünyayı, ikincisinde de ise dünyaya ait bir mekânı kastettiği anlaşılmaktadır.

Diyâr-ı ğurbete düşdüm bu yâd illerde yârüm yok
Beni gam hâksâr itdi meded bir gam-güsârum yok (66/1)
Doyunca gördüm fûrkatı hâlüm yatlu derdüm çatı
Çekmezüz biz bu mihneti gel ğurbete gidelüm gel (79/8)

Gurbetin yaşandığı bir diyara düştüğünü, bu yabancı illerde yârimden mahrum kaldığını söyleyen şair, kendisini gamın yerle bir ettiğini ve teselli veren birinin olmadığını hüznün dolu ifadelerle dile getirmektedir. İkinci beyitte ise ayrılığı doyasıya yaşadığını, hâlinin kötü derdinin pek çetin olduğunu vurgulayan şair "Biz bu sıkıntıyı çekmeyiz, gel gurbete gidelim, gel." demek suretiyle muhatabını gurbete gitmeye davet etmektedir.

Sonuç

Usûlî'nin ayrılıkla ilgili şiirleri bağlamında yapılan bu çalışmada, şairin hem ayrılığa dair çeşitli kelimelere yer verdiği hem de ayrılık konusunu gayet lirik bir anlatımla birçok şiirinde işlediği tespit edilmiştir. Ayrıca ayrılıkla ilgili kelimeler/ifadeler tablolar hâlinde verilerek şairin kelime seçimi somut bir şekilde gösterilmiştir.

16. yüzyılda yaşamış klasik ve aynı zamanda mutasavvıf bir şair olan Usûlî'nin, ayrılığı klasik şiirin ölçütleri doğrultusunda usulünce ele aldığı, gayet duygusal bir şekilde meseleye yaklaştığı görülmüş, böylelikle şairin bu konudaki duygu ve düşünceleri ortaya konulmuştur. Mutasavvıf olmasının da etkisiyle şairin, elest meclisinde ilâhî cemali görüp sevdalandıktan sonra kısmetine dünya gurbeti düşen ve ayrılığa maruz kalan insanoğlunun bu acınası durumuna atıf yaptığı olmuştur.

Usûlî'nin seçtiği rediflerden bazılarının doğrudan ayrılık konusuna yönelik olduğu hayli dikkat çekmiştir. Nitekim şairin, Divan'ındaki "Gazeller" başlığında sırasıyla "ayrıldum meded" (G. 16), "ayrılık" (G. 63), "gelmedi" (G. 152) redifli şiirlerinde doğrudan ve etkileyici bir şekilde ayrılık konusunu işlediği görülmüştür. Bunun yanı sıra "meded gamdan helâk oldum" (G. 83) ile "görsem gâh gâh" redifli gazelleri de yoğun olarak ayrılığa hasredilmiştir. Dolayısıyla Divan'da geçen bu birkaç şiir bağlamında dahi şairin ayrılığa olan yaklaşımının incelenmeye değer olduğu bu sayede teyit edilmiştir.

Ayrılık, şairin bizatihi yaşadığı bir durum olmasından ötürü gerek diğer şairler gerekse Usûlî tarafından çokça söz konusu edilmiştir. Yakıcı hasreti, gamı ve kederi içerisinde barındıran ayrılık, böylece aşkın türlü türlü görüntülerinin âşıkta yansımaları bulduğu bir durum olarak dinamizm kazanmıştır. Örneğin Usûlî, canandan ayrıldığı için bugün can acısını bildiğini söyleyerek yardım talebinde bulunurken (G. 16/1) ayrılığın o iliklere işleyen yakıcı yönüne vurgu yapmıştır. Ayrılık gamının kendisini kuşattığını ve buna insanın asla dayanamayacağını (G. 83/1) söylerken de insanın bu muazzam derde dayanamayıp yok oluvereceğine dikkat çekmiştir. Daha da ötesi ayrılık, âşığın dünyasını zindan eden, hayatını alt üst eden, dirlik ve düzenini bozan bir bela olarak görülmüştür. Üstelik şair, ayrılığın gönül huzurunu bozduğunu ve dünyasını kararttığını (G. 63/1), gönül ehli için ayrılığın yakıcı bir ateş olduğunu (G. 63/2) vurgulamış, böylece ayrılığın tahrip edici yönüne dikkat çekmiştir. Öte yandan şairin daha ziyade sevgiliden ayrılığa yoğunlaştığı, vatandan ayrılık veya gurbetle ilgili ifadelerle nadiren yer verdiği görülmüştür.

Sonuç olarak ayrılık, vuslata giden bir yol, âşığın aşması gereken yüce bir dağ, sevgiliye yakın olmak için kaldırılması icap eden bir engel olarak Usûlî tarafından çarpıcı tasvirlerle anlatılmıştır. Bu duyguyu yaşayan şairin hâlden hâle girdiği, hüznün envaiçeşit renklerine büründüğü örnek şiirleri eşliğinde müşahede edilmiştir.

Kaynakça

- Akyüz, Kenan vd. *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Çeltik, Hşalil. "Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 5/3 (2010), 135-145. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1424> (Erişim 16 Temmuz 2023).
- Derdiyok, İbrahim Çetin. "Ayrılık Şairi Fuzuli'nin Gazellerinde Fırak ve Firkat". *Ayrılık Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 221-244. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.
- İsen, Mustafa. *Usûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İsen, Mustafa. *Usûlî Divanı*. İstanbul: Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kaya, Bayram Ali. "Usûlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/213-214.
- Sungurhan, Aysun. "Leylâ ile Mecnûn'da Ayrılığın Hâlleri". *Ayrılık Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 171-220. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.
- Şengül, Mehmet Bakır. "Bitlis Türkülerinde Aşk, Ayrılık ve Sosyal Hayat". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 6/2 (2017), 315-332. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/393421> (Erişim 13 Haziran 2023).
- Tavukçu, Orhan Kemal. "Eski Edebiyatta Ayrılık". *Ayrılık Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 117-170. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.